7. История колхозного права: Сборник законодательных материалов СССР и РСФСР 1917–1958 гг.: в 2 т. – М. : Госюриздат, 1958–1959 гг. – Т.2 (1917–1958). – 1959. – 539 с.

8. Історія селянства Української РСР: в 2 т. – К. : Наукова думка, 1967. – Від Великого Жовтня до наших днів. – Т.2. – 534 с.

9. Карташов Р.Н. Развитие сельского хозяйства СССР после сентябрьского Пленума ЦК КПСС (1953) // Вопросы истории / Р.Н. Карташов. – 1957. – № 11. – С. 48–64.

10. Климов П.И. Колхозная деревня после сентябрьского Пленума ЦК КПСС (1953–1958) // История СССР / П.И. Климов. – 1959. – № 2. – С. 34–53.

11. Конкин Ю.А. Экономика ремонта сельскохозяйственной техники / Ю.А. Конкин. – М. : Агропромиздат, 1990. – 365 с.

12. Копии исходящих писем в ЦК КПСС, справки сельхозотдела ЦК КП Украины, письма, постановления обкомов КП Украины и других организаций – об обеспечении сельскохозяйственных машинами, о работе автотранспорта на вывозке сахарной свеклы, об оказании помощи колхозам, пострадавшим от градобоя, бурь и другим вопросам. – ЦДАГО України. – Ф. 1. ЦК КПУ. – Оп. 24. – Спр. 5312 (18.2–30.12.1961). – 44 арк.

13. Костик П.С. У боротьбі за технічне оснащення сільського господарства: діяльність Компартії України по створенню і дальшому розвитку матеріально–технічної бази сільського господарства західних областей УРСР (1939–1975 рр.) / П.С. Костик. – Львів: Вища школа, 1980. – 236 с.

14. Кутафьев А.Г. МТС – решающая сила колхозного движения России / А.Г. Кутафьев. – М. : "Наука", 1956.

15. Кучумов П.С. Механизация и электрификация сельского хозяйства СССР. Машинно–тракторные станции и их роль в подъеме колхозного производства / П.С. Кучумов. – М. : Из–дво Министерства сельского хозяйства СССР, 1951 – 40 с.

16. Ольшевская Г.К. Реорганизация МТС и колхозы в 1958–1961 гг. // Ист. записки / Г.К. Ольшевская. – М., 1986. – Т.114. – С. 5–47.

17. Отчёт УННИМЭСХИ и его станций за 1962 год. – ЦДАВО України. – Ф. 27. Министерство сельского хозяйства. – Оп. 20. – Спр. 243. – 215 арк.

18. Падалка С.С. Україна 60–х – 90–х років XX ст. (Державність в історичній площині тоталітаризму, незалежності) / С.С. Падалка. – К. : Ін–т історії України, 2000. – 390 с.

References

1. Vyclan M.A. Istoricheskaja rol' MTS v sozdanii i razvitii kolhoznogo stroja // Istorija SSSR / M.A. Vyclan. – 1978. – № 2. – S. 67–79.

2. Gajdamac'kyj P.I. Vidrodzhennja MTS / P.I. Gajdamac'kyj, M.I. Lobas. – K. : Poligrafknyga, 1997. – 224 s.

3. Dokladnye zapiski i informacii obkomov KP Ukrainy – ob izuchenii i obsluzhivanii reshenij Plenuma CK i tezisov doklada tov. N.S. Hrushhjova "O dal'nejshem razvitii kolhoznogo stroja i reorganizacii mashinno–traktornyh stancij", o potrebnosti podgotovki mehanizatorskih kadrov dlja kolhozov. – CDAGO Ukrai'ny. – F. 1. CK KPU. – Op. 31. – Spr. 1010 (06.03–10.09.1959). – 151 ark.

4. Dokladnye zapiski i spravki sel'hozotdela CK, obkomov KP Ukrainy, ob organizacii lugomeliorativnyh, remontno–tehnicheskih i reorganizaciju mashinno–traktornyh stancij, ob oplate tehniki kolhozami.

5. Zaval'njuk O.M. Novitnja agrarna istorija Ukrai'ny / O.M. Zaval'njuk, I.V. Rybak. – Kam'janec'–Podil's'kyj: Abetka–Nova, 2004. – 240 s.

6. Informacii, spravki, pis'ma obkomov i rajkomov partii, Ukrsel'hoztehniki, Glavnogo upravlenija sovhozov pri Sovete Ministrov USSR, sovnarhozov, kolhozov sovhozov po voprosam zavoza zapasnyh chastej k sel'hozmashinam, stroitel'nyh materialov, obespechenija avtotransportom, vnedrenija kompleksnoj mehanizacii sel'skohozjajstvennyh processov (1962–1964 gg.). – CDAGO Ukrai'ny. – F. 1. CK KPU. – Op. 80. – Spr. 1298. – 211 ark.

7. Istorija kolhoznogo prava: Sbornik zakonodatel'nyh materialov SSSR i RSFSR 1917–1958 gg.: v 2 t. – M. : Gosjurizdat, 1958–1959 gg. – T. 2 (1917–1958). – 1959. – 539 s.

8. Istorija seljanstva Ukrai'ns'koi' RSR: v 2 t. – K. : Naukova dumka, 1967. – Vid Velykogo Zhovtnja do nashyh dniv. – T. 2. – 534 s.

9. Kartashov R.N. Razvitie sel'skogo hozjajstva SSSR posle sentjabr'skogo Plenuma CK KPSS (1953) // Voprosy istorii / R.N. Kartashov. – 1957. – № 11. – S. 48–64.

10. Klimov P.I. Kolhoznaja derevnja posle sentjabr'skogo Plenuma CK KPSS (1953–1958) // Istorija SSSR / P.I. Klimov. – 1959. – № 2. – S. 34–53.

11. Konkin Ju.A. Jekonomika remonta sel'skohozjajstvennoj tehniki / Ju.A. Konkin. – M. : Agropromizdat, 1990. – 365 s.

12. Kopii ishodjashhih pisem v CK KPSS, spravki sel'hozotdela CK KP Ukrainy, pis'ma, postanovlenija obkomov KP Ukrainy i drugih organizacij – ob obespechenii sel'skohozjajstvennyh mashinami, o rabote avtotransporta na vyvozke saharnoj svekly, ob okazanii pomoshhi kolhozam, postradavshim ot gradoboja, bur' i drugim voprosam. – CDAGO Ukrai'ny. – F. 1. CK KPU. – Op. 24. – Spr. 5312 (18.2–30.12.1961). – 44 ark.

13. Kostyk P.S. U borot'bi za tehnichne osnashhennja sil's'kogo gospodarstva: dijal'nist' Kompartii' Ukrai'ny po stvorennju i dal'shomu rozvytku material'no–tehnichnoi' bazy sil's'kogo gospodarstva zahidnyh oblastej URSR (1939–1975 gg.) / P.S. Kostyk. – L'viv: Vyshha shkola, 1980. – 236 s.

14. Kutaf'ev A.G. MTS – reshajushhaja sila kolhoznogo dvizhenija Rossii / A.G. Kutaf'ev. – M. : "Nauka", 1956.

15. Kuchumov P.S. Mehanizacija i jelektrifikacija sel'skogo hozjajstva SSSR. Mashinno–traktornye stancii i ih rol' v pod#eme kolhoznogo proizvodstva / P.S. Kuchumov. – M. : Iz–dvo Ministerstva sel'skogo hozjajstva SSSR, 1951 – 40 s.

16. Ol'shevskaja G.K. Reorganizacija MTS i kolhozy v 1958–1961 gg. // Ist. zapiski / G.K. Ol'shevskaja. – M., 1986. – T. 114. – S. 5–47.

17. Otchjot UNNIMJeSHI i ego stancij za 1962 god. – CDAVO Ukrai'ny. – F. 27. Ministerstvo sel'skogo hozjajstva. – Op. 20. – Spr. 243. – 215 ark.

18. Padalka S.S. Ukrai'na 60–h – 90–h rokiv XX st. (Derzhavnist' v istorychnij ploshhyni totalitaryzmu, nezalezhnosti) / S.S. Padalka. – K. : In–t istorii' Ukrai'ny, 2000. – 390 s.

Kylikova T. O., *applicant, Cherkassy National University of Bogdan Khmelnitsky (Ukraine, Cherkassy), anicid2012@ukr.net*

The reorganization of MTS and realities of functioning of technical repair stations in Ukraine

The specific features of the MTS reforms in Ukraine in the late 1950s are discussed in the article. The author specially points out the problems that appeared in agriculture in the context of its implementation. The RTS activity in the first half of 1960s is shown in the article. It is emphasized that the reorganization of MTS and the possibility of buying machinery by collective farms opened a wide scope for the use of high–performance tractors, combines and other machines as well as for further agricultural development and strengthening of collective farms.

Keywords: *MTS, RTS, reorganization of farming, agricultural machinery.*

Куликова Т. О., *соискатель, Черкасский национальный университет им. Богдана Хмельницкого (Украина, Черкассы), anicid2012@ukr.net*

Ход реорганизации МТС и реалии функционирования ремонтно–технических станций в Украине

Освещены особенности проведения реформы МТС в Украине в конце 1950–х годов. Указано на проблемы, которые возникали в сельском хозяйстве в контексте ее реализации. Раскрыта деятельность РТС в первой половине 1960–х годов.

Ключевые слова: *МТС, РТС, реорганизация, сельскохозяйственная техника.*

* * *

УДК 94 (477)

Вєтров І. Г.
кандидат історичних наук, професор, заступник директора Інституту історичної освіти, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), stoyan_ta@mail.ru

Початок відбудови хімічної промисловості України у 1943–1945 рр.

У статті розглядається початкова фаза відродження однієї з найважливіших галузей важкої індустрії республіки – хімічної промисловості. Розкриваються підходи союзного та республіканського керівництва до відбудовної стратегії, використання обмежених фінансових, матеріальних і людських ресурсів та форми і методи її реалізації на місцях.

Ключові слова: *економіка, політика, відбудова, хімічна промисловість, матеріальні і трудові ресурси, змагальні форми праці.*

Як і всі інші галузі важкої індустрії, об'єкти хімічної промисловості УРСР в ході бойових дій та окупації зазнали величезних збитків. Основне обладнання в другій половині 1941 – на початку 1942 р. радянське керівництво зуміло евакуювати в глибинні райони країни, а в ході евакуації та відступу Вермахту і його союзників вибухами та пожежами була зруйнована більша частина промислових будівель (цехів, складів, котелень, підстанцій), а також транспортних комунікацій, електромереж, систем водо- і теплопостачання тощо.

Керівникам усіх рівнів – від центрального і республіканського до місцевого належало розв'язати комплекс складних економічних завдань та підкріпити їх ефективними соціальними заходами, без яких організація ритмічних відновлювальних робіт та налагодження виробництва були б неможливими.

Особливістю управління економічними процесами в умовах триваючої війни стало те, що основні директивні документи поряд з ЦК ВКП(б) та РНК СРСР продукував надзвичайний орган – Державний комітет оборони (ДКО) на чолі з Й. Сталіним. Виконавчі органи готували відповідні проекти постанов, які затверджувалися ДКО, ЦК партії та союзним урядом. У свою чергу ЦК КП(б)У та РНК УРСР також видавали постанови на розвиток рішень центральних органів. У такий спосіб формувалася нормативно-правова база відбудовних робіт, до яких долучалися практично всі відомства, громадські організації та місцеве населення.

Зміст відбудовної економічної стратегії визначався обставинами триваючої війни і вкрай обмеженими фінансовими, матеріальними і трудовими ресурсами. Він у стислому вигляді зводився до кількох пунктів: 1) безумовний пріоритет об'єктів військово-промислового комплексу (ВПП), які працювали для фронту; б) першочергове налагодження виробництва на підприємствах, які зазнали незначних ушкоджень; в) максимальне використання місцевих, внутрішніх ресурсів; г) примусове працевикористання у формі оргнаборів на роботи для відбудови Донбасу та інших промислових регіонів республіки.

16 жовтня 1943 р. ДКО ухвалив постанову № 4592 "Про відновлення хімічних підприємств у Донбасі", що містила такі пункти:

10. Зобов'язати Комітет з обліку та розподілу робочої сили при РНК СРСР "(т. Шверника), ЦК КП(б)У (т. Коротченка) і РНК УРСР (т. Корнійця) мобілізувати на відбудову та експлуатацію заводів наркомхімпрому в Донбасі у листопаді – грудні 1943 року і кількості 12 700 осіб, визначених розпорядженням ДКО від 9.X – 1943 р. № 4299.

11. Зобов'язати РНК УРСР (т. Корнійця) і ЦК КП(б)У (т. Коротченка):

а) повернути у листопаді – грудні 1943 р. на відновлювані заводи Донбасу наркомхімпрому кваліфікованих робітників, ІТП, службовців (хімічних спеціальностей), які раніше працювали на вказаних заводах, з підприємств союзно-республіканської промисловості, радгоспів та МТС, заборонивши їх направлення на інші роботи;

б) заборонити заселення житлового фонду, що належав відновлюваним заводам Наркомхімпрому та звільнити його в місячний термін від організацій та осіб, не пов'язаних з цими заводами.

31. Державний Комітет Оборони доручає ЦК КП(б)У (т. Коротченку) та РНК УРСР (т. Корнійцю), секретарям Сталінського та Ворошиловградського обкомів партії (Дрожжину і Гайовому), головам Сталінського й Ворошиловградського облвиконкомів (Орєшку та Решетняку) надавати всебічну підтримку у справі відновлення у найбільш стислі терміни всіх заводів наркомхімпрому, вказаних у цій постанові" [1, арк. 5].

У постанові ДКО № 4592 від 16 листопада детально розписувався графік відбудови та введення в дію об'єктів Наркомхімпрому.

Однак далеко не скрізь виконання рішень партійно-радянських органів відбувалося у відведені терміни.

Так, 13 грудня 1943 р. керівництво Сталінської області повідомляло М. Хрущова про повільні темпи відбудовних робіт на Смолянинівському й Горлівському азотних заводах, однак про причини такого становища нічого сказано не було [2, арк. 42].

У звітній доповіді парторганізації Слов'янського новосодового заводу зазначалося, що відбудовні роботи проводить трест "Словіхімпромбуд". Відновлення підприємства відбувалося незадовільно. З капіталовкладень на суму 56 млн. крб. до 1 грудня 1944 р. було освоєно 11 млн. 213 тис. крб. Терміни виконання робіт заводоуправління й трест, як правило, зривали. Розпочата відбудована котельного і тимчасового парокотельного цехів, аварійного водогону.

Поряд з відсутністю матеріальних фондів, на що посилався управляючий трестом М. Улицький, негаразди вбачалися в неналежній організації праці. Погано використовувалися внутрішні ресурси.

Директор заводу І. Гавриленко не приділяв належної уваги відбудовним роботам, часто перебував у нетрезвому стані.

До середини грудня 1944 р. так і не було розпочато спорудження водогону Маяки – Слов'янськ, водозабір, естакада пічного відділення.

Наприкінці лютого 1944 р. від заступника секретаря Сталінського обкому КП(б)У з хімічної промисловості Климента до ЦК КП(б)У надійшла довідка про хід виконання постанови ДКО від 16 листопада 1943 р. № 4592. У ній подавалась картина розгортання відбудовних робіт на кожному об'єкті галузі. На Костянтинівському хімзаводі ім.. Сталіна, згідно з постановою, до лютого 1944 планувалося відновити цех з виробництва соляної кислоти потужністю 5000 т на рік та цех сірнистого натрію (3500 т на рік), до квітня – цех контактної сірчаної кислоти (17 000 т на рік).

Відбудовні роботи господарським способом вели трудові колективи самого заводу та Костянтинівського будівельного управління НКХП. Завдяки злагодженим зусиллям всіх організацій всі об'єкти були введені в дію достроково.

Основною сировиною – сірчаним колчеданом завод був забезпечений на 3 місяці.

На Слов'янському старо-содовому заводі "Червоний хімік" у лютому 1944 р. мали відновити виробництво кальцинованої соди в обсязі 15000 т на рік. До середини місяця всі будівельно-монтажні роботи були завершені

й здійснювалися апробування механізмів, вузлів і апаратури. Пуск підприємства затримувався через брак електроенергії. За потреби 700 квт на об'єкт подавали тільки 100 квт.

Проблему електропостачання могло вирішити завершення монтажу силового трансформатора потужністю 7500 квт на підстанції № 3 (роботи на ній вели спеціалісти "Доенерго") і трансформатора 560 на заводській підстанції (роботи здійснювали самі заводчани).

Слов'янський завод "Червоний металіст" спеціалізувався на виробництві запасних частин і малогабаритного обладнання для об'єктів хімічної галузі. До кінця зими тут стали до ладу механічний цех з 4 працюючими горнами з двозмінним графіком роботи, ливарний з вагранкою продуктивністю 2 т на добу, модельний цех. Завод розпочав виконувати замовлення підприємств Наркохімпрому, що відновлювались у Донбасі.

На Сталінському азотному заводі підлягали відбудові всі цехи та потужності, що існували до евакуації 1941–1942 рр.

До середини лютого 1944 р. господарським способом вдалося відновити цехи хімреактивів, вапняно-випалювальну піч, паросиловий цех, електрогосподарство, яке забезпечувало роботу основних цехів. Однак пуску виробничих ліній перешкоджала відсутність палива, сировини і тари.

У відповідності з постановою ДКО, до травня 1944 р. на Горлівському азотно-туковому заводі передбачалося ввести в дію цехи синтетичного аміаку потужністю 36000 т на рік, слабкої азотної кислоти (72000 т на рік), міцної азотної кислоти (40000 т на рік), у червні – цех баштової сірчаної кислоти (25000 т на рік). Всі будівельно-монтажні роботи виконував колектив ОБМЧ* № 63 Наркомбуду як генеральний підрядник. Однак велись вони вкрай повільно. Для виконання встановлених ДКО планів з 1 грудня 1943 р. на об'єктах підприємства мали працювати 2770 будівельників та монтажників. Фактично ж до 1 січня 1944 р. тут було задіяно лише 377 осіб, 1 лютого – 500 і 15 лютого – 1327, у тому числі робітників субпідрядних організацій – 923 осіб, будівельників – 275. Таким чином, відродження заводу гальмували насамперед низькі темпи будівельних робіт.

Для виконання визначеного комплексу робіт необхідно було залучення 2000 будівельників та 1500 монтажників.

Крім того, незадовільно здійснювалися ремонт і комплектування обладнання. До середини лютого завод не розмістив замовлення на виготовлення устаткування, аміачно-повітряних вентиляторів, хвостових вентиляторів, 2 газодувок тощо.

Бракувало великої кількості двигунів та насосів: 44 кислотностійких, 51 чавунний, 200 двигунів різної потужності, 800 електроприладів, 30 км кабеля.

Складною виявилась проблема робітничих кадрів для об'єктів галузі.

Ситуацію з робочою силою на окремих підприємствах ілюструє наступна таблиця [1, арк. 5–10]:

Підприємство	Працівників на 15.II.1944	Завдання з мобілізації	Фактично мобілізовано
Горлівський азотний завод	1020	1000	666
Костянтинівський хімічний	1100	800	886
Слов'янський "Червоний хімік"	520	800	660
Новосодовий завод	—	200	—
Слов'янський "Червоний металіст"	232	700	200
Сталінський азотний	800	700	400
Трест"Словхімпромбуд"	1700	2000	1587
Костянтинівське будуправління	560	1500	670
Всього	**5932**	**7200**	**5069**

У результаті зусиль партійних і радянських органів на Сталінський азотний завод вдалося повернути 12 кваліфікованих робітників, Костянтинівський хімзавод – 20, Словянський "Червоний хімік" – 18.

Про важливість заходів, спрямованих на відродження потенціалу галузі, свідчить те, що нарком хімічної промисловості СРСР Первухін персонально вирішував усі питання на місці, перебуваючи у Сталінській області.

У документі "Готовність основних цехів Горлівського азотно-тукового заводу станом на 1.VI. 1944 р." наводиться таблиця, що ілюструє хід відбудовних робіт на заводі.

Цехи	% готовності		% освоєння засобів за річними титулом	Примітки
	На одну нитку	На об'ємі відповідно до рішення ДКО		
Аміачний (включаючи газову частину)	56,6	35	109	Виконується генпідрядчиком і господ. способі
Цех слабкої азотної кислоти	67	44	58	— / —
Цех аміачної селітри	60	49	23	Лише госп. способ
Цех сірчаної кислоти	30	20	28	— / —
Цех міцної азотної кислоти	36	20	33	Те ж по монтажу
Парокотельний	65	32	88	Тільки госп. способом
Водопоста-чання	40	40	215	В осн. госп. способом
Електропоста-чання	50	30	196	Підряд. способом
Житлове будівництво	3,3	3,3	3,3	—

Для відновлення всього заводського комплексу, згідно з постановою ДКО необхідно було 40 млн. крб.

Річним титульним списком передбачалися асигнування 20 млн. крб., у тому числі по роботах Наркомбуду – 15 млн. крб. і по роботах госпспособом (будівельно-монтажні роботи) – 2 млн крб.

Всього за 5 місяців 1944 р. було освоєно 16 млн. крб. капіталовкладень у т.ч. 7,8 млн. крб. – Наркомбудом [2, арк. 42].

Стан виконання плану заводами Наркомхімпрому у вересні 1944 р. ілюструє наступна таблиця.

Найменув. Заводів та продукції	План	Фактично	%
Слов'янський содовий Сода кальцинована	1800	1805	100,1
Донецький садовий Сода кальцинована	5000	5970	119

Костянтинівський хім.			
Олеум	2700	2380	88
Соляна кислота	400	480	120
Хлористий барій	250	220	88
Акумуляторна кислота	150	160	107
Рубіжанськийхім. комбінат.			
Індулін	5	5,5	110
Бензольна кислота	2	2,5	125
Сірнистий чорний	150	58	38,8

У листопаді 1944 р. номенклатура продукції об'єктів галузі помітно збільшилась. Про це свідчать дані, наведені в табл. [3, арк. 7]:

Назва підприємства і продукції	План (тонн)	Фактично	% до плану
Сталінська обл. Слов'янський завод "Червоний Хімік"			
Сода кальцинована	2100	1350	64,3
Костянтинівський хім. завод			
Сірчана кислота	2600	2745	105,5
Соляна кислота	500	500	100
Акумуляторна кислота	150	160	106,6
Хлористий барій	230	130	56,4
Сірнийтстий натрій	230	180	73,2
Дубильні речовини	110	110	100
Сталінський азотний з-д			
Вуглекислий амоній	19	28,8	151,5
"Аерофлот"	10	11	110
Синькалій	10	12	120
Берлінська лазур	0,5	0,5	100
Тисмочевина	1,5	0,6	40
Сірнистий амоній	3	2	66,6
Синя фарба	15	11	73,3
Горлівський азотно-туковий			
Аміак	320	325	102,5
Ворошиловградська обл. Донецький содовий			
Сода кальцинована	6600	7210	109,2
Рубіжанський хім. комбінат.			
Індулін	5	9291	185,8
Сірнистий чорний	100	101	101
Дінітрофенол	30	11,135	37,1

Внаслідок неподачі вагонів Північно-Донецькою залізницею з Донецького заводу в листопаді 1944 р. відвантажили тільки 4569 т соди 8000 т за планом. Це спричинило збільшення запасів соди на підприємстві до 7000 т.

Сталінський завод "Червоний Хімік" у листопаді мав простої через відключення електроенергії та відсутність палива.

На Костянтинвському хімзаводі цехи хлористого берію та сірнистого натрію простоювали через відсутність технологічного палива.

Цех дінітрофенолу Рубіжанського хімкомбінату не виконав план внаслідок дефіциту сировини [3, арк. 8].

Перший звіт про виконання виробничих планів об'єктами НКХП республіки виявлений в архівних документах, датований квітнем 1944 р. У ньому перелічена продукція Костянтинівського хімічного, Сталінського азотного і Слов'янського содового ("Червоний хімік") заводів: соляна кислота, олеум, сірнистий натрій, дубильні речовини, хлористий цинк, хлористий барій, кристалічна й каустична сода, тисмочевина, хімреактиви, вапно та інше всього – на суму 554,8 тис. руб.

У І півріччі 1944 р. Костянтинівський завод випустив продукції на 1 млн. крб 748 тис. руб, (172%).

Виконання плану випуску продукції об'єктами хімпрому за 1944 р. ілюструє табл. [3, арк. 27–28]:

Завод, продукція	План (у тоннах)	Фактично	% до плану
Сталінська обл. Слов'янський завод "Червоний Хімік"			
Сода кальцинована	15220	12830	84,2
Сода каустична	200	225	112,5
Костянтинівський			
Сірчана кислота (баштова)	—	2570	—
Сірчана кислота (контактна)	22490	24645	109,5
Соляна кислота	4340	4708	108,4
Акумуляторна кислота	1050	947	90,2
Сірнийтстий натрій	2255	2352	104,3
Хлористий барій	1700	1700	100
Дубильні речовини	850	1018	119,7
Хлористий цинк рідкий	31	143,3	462,2
Бланкфікс	—	544	—
Соляна кислота хімічно чиста	—	124	—
Сірчана кислота	—	34,6	—
Зелена фарба	—	20,5	—
	—	5,75	—
Сталінський азотний з-д			
"Аерофлот"	83	83,2	100,2
Синькалій	82	83,7	101,2
Берлінська лазур	2,5	2,85	114
Тисмочевина	10,7	12,3	115
Вуглекислий амоній	58	106	182,4
Альмо-аміачні квасці	41	60,9	148,5
Рідка вуглекислота	75	290	386,6
Вапно негашене	3800	4328	113,9
Синя фарба	45	49	108,8
Хімічно чисті реактиви	129,7	134	103,4
Горлівський азотно-туковий			
Аміак			
Кисень (в тис. $м^3$)	1700	1271,3	73,7
	—	358,7	—
Ворошиловградська обл. Донецький содовий			
Сода кальцинована	3550	3786	106,6
Рубіжанськийхім. комбінат.			
Індулін			
Бензольна кислота	35	47,9	137,1
Сірнистий чорний	18	15,5	86,1
Дінітрофенол	650	336,2	57,7
	50	12,7	26,43

15 листопада 1944 р. на ім'я Д. Коротченка надійшла довідка про хід відбудови потужностей хімічної промисловості республіки:

Продукція	Довоєнні потужності (тис. т)	Виробництво в тис. т		Введено в дію 15.XI.1944 р.	
		1940	1941*	Річніпотужн. в тис. т	% до передвоєнн. потужн.
Сода кальцинована	475	434	608	118	24,8
Сода каустична	58	—	—	3	5,7
Сірчана кислота	504	348,8	510,8	34	6,8
У т.ч. олеум	34	29,1	44,3	34	100
Суперфосфат	870	522,4	845,3	—	—
Аміак	130	104,8	152,3	14	108
Міцна азотна кислота	80	53,9	68,6	—	—
Аміачна селітра	220	95,1	159,8	—	—
Сірнистий натрій	9			3,5	38,8
Хлористий барій	6			2,3	43,3
Соляна кислота	18,5	15,7	26,4	5	27,1

Картина налагодження виробничих процесів на окремих підприємствах галузі зафіксована в наступній таблиці [1, арк. 43–44].

Підприємство	Річні довоєн. потуж. (тис. т)	Факт виробн.		Підлягає введенню		Введено в дію до 15.XI.1944	
		1940	1941	Термін	Річна потужн. (тис. т)	Річна пот.	% до передвоєнн.
Слов'янський содовий "Червоний хімік"							
Кальцинована сода	75	56	96	XI.1944	50	33	44
Каустична сода	18	—	—	XI.1944	18	3	16,1
Група хлорних цехів	11	—		II кв.1943	11	—	—
Слов'янський новосодовий							
Сода кальцинована	100	—	—	XI.1944	100	—	—
Горлівський азотно-туковий							
Аміак	70	68,7	86,6	X.1944	36	14,5	20,7
Міцна азотна кислота	40	34,1	39,1	X.1944	40	—	—
Аміачна селітра	42	31,7	43,2	X.1944	40	—	—
Сірчана кислота	110	78,4	101,5	X.1944	—	—	—
Сталінський азотний							
Слабка азотна кислота	8,8	—	—	I кв.1943	8,8		
Дніпродзержинсь-кий азотно-тковий							
Аміак	60	36,1	65,7	I кв.1945	12	—	—
Аміачна селітра	156	49,8	96	V кв.1945	24	—	—
Міцна азотна кислота	40	19,8	29,5	I кв.1945	60	—	—
Вінницькийсуперфос-фатний завод							
Сірчана кислота	80	28,5	90,4	I кв.1945	75	—	—
Суперфосфат	200	70,2	172,8		200	—	—
Одеський суперфос-фатний завод							
Сірчана кислота	70	33	58,8	IX.1944	100	—	—
Суперфосфат	170	94,7	154,5	IX.1944	170	—	—
Харківський завод "Червоний хімік"							
Масляні лаки	7	4	5,3	—	—	3,2	45,7
Емалі	1,8	1,8	2,64	—	—	0,6	33,3
Калушський комбінат							
Хлористий калій	40	38,9	57	—	—	—	—
Стебниківський комбінат							
Каїніт	150	73,6	245	—	—	—	—

Заст. зав. відділу хімічної промисловості ЦК КП (У) М. Дубінін підготував у листопаді 1944 р. для секретаря ЦК Д. Коротченка довідку про хід відновлення підприємств хімічної промисловості, в якій, зокрема, зазначалося, що на той час існували постанови ДКО по всіх підприємствах Наркомхімпрому, розташованих на території УРСР, окрім Калушського калійного комбінату Станіславської області й Стебниківського калійного комбінату Дрогобицької області.

Відновленням усіх цих об'єктів, за винятком Горлівського азотно-тукового заводу, здійснював Наркомхімпром СРСР, якому союзний уряд дозволив створити з цією метою спеціальне будівельне управління. Монтажні роботи вели контори 6-го монтажного тресту Наркомхімпрому. Відбудова Горлівського азотно-тукового заводу покладалась на ОБМЧ № 64 Наркомхімпрому СРСР.

По Лисичанському азотному заводу терміни введення в дію постановою ДКО не встановлювалися, тому роботи з відбудови підприємства не велись. Не існувало такого терміну і для Вінницького суперфосфатного заводу.

Внаслідок некомплектності та відсутності обладнання й закупорювальних матеріалів зривалися терміни виведення на заплановані показники потужностей Слов'янського ново содового заводу.

Для доведення у листопаді 1944 р. потужності Слов'янського содового заводу "Червоний хімік" з 33 тис. т до 50 тис. т продукції необхідно було змонтувати додатково ще одну карбонізаційну систему й відновити одну сушильню. Однак підприємство не мало необхідних для монтажу чавунних труб і 15 царг для сушильні.

Відбудовні роботи на Донецькому содовому й Дніпродзержинському азотно-туковому заводах, незважаючи на деякий дефіцит матеріалів та деревини, велись у плановому режимі.

Через відсутність належної кількості робочих кадрів у ОБМЧ № 63 перша черга Горлівського азотно-тукового заводу була відновлена і введена в експлуатацію в неповному обсязі.

Постанова ДКО від 16 листопада 1943 р. по Костянтинівському хімзаводу була виконана достроково. Завершено відновлення баштового цеху, який після отримання азотної кислоти міг вступити в дію [1, арк. 75].

Значною перешкодою на шляху відбудови об'єктів хімічної індустрії була неритмічна реалізація фондів. Для прикладу, станом на 1 грудня 1944 р. ситуація з реалізацією фондів III і IV кварталів 1944 р. на найбільш дефіцитні матеріали, надані згідно з постановою Наркомхімпрому в рамках його фондів для відбудови Дніпродзержинського азотно-тукового заводу, була такою [1, арк. 90]:

Найменування матеріалів	Одиниця виміру	Кількістьзгідно з постан. ДКО	Поставщик	Фактично надійшлона завод
Швелерні балки	тонн	120	НКЧМ	
Метал різний	–/–	476	–/–	
Метал сортовий	–/–	300	–/–	20
Гвіздки	–	4	НКЕП	–
Дріт оцинкований	–	3	–/–	–
Дріт електрозварювальний	–	7	–/–	–
Голий провід	тонн	4	–/–	–
Кабель СРГ	км	5	–/–	–
Провід ПР	км	11	–/–	–
Шнур освітлювальний	км	15	–/–	–
Провід ПРГ	км	1	–/–	–
Мідь обмотувальна	тонн	0,75	–/–	–
Кільця Рашіго	тонн	500	Наркомбудматер.	18
М'яка покрівля	рул.	2000	–/–	–
Скло віконне	$м^2$	6000	–/–	–
Асфальт	тонн	60	–/–	–
Нафтобітуль	тонн	80	Головнафтопостач.	–
Ліс	марш.	3	Головпостачліс при РНК	5 вагонів
Шпали	штук	4000	–/–	750 шт.

27 листопада 1944 р. до ЦК КП(б)У надійшла довідка про хід виконання постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У № ПБ-44/456-оп., у якій зазначалося, що згідно з постановою "Про відбудову Дніпродзержинського азотного заводу Наркомхімпрому" до 15 листопада 1944 р. було виконано значний обсяг робіт.

Відновлення цехів синтетичного аміаку, слабкої азотної кислоти, міцної азотної кислоти й аміачної селітри здійснювалось відповідно до графіка, затвердженого постановою ДКО № 6267. План відбудовних робіт при цьому у вересні був виконаний на 128%, жовтні – 130%. Після завершення відновлювальних операцій на киснево-наповнювальній станції її продуктивність довели до 700 балонів на добу,

що становило 70% потужності. Для виробництва кисню в запланованих обсягах необхідно було встановити ще один кисневий компресор, якого завод не мав.

Для подачі Дніпродзержинському азотному заводу 6500 м^3 коксового газу на годину, починаючи з лютого 1945 р., Дніпродзержинський коксохімічний завод ще в грудні 1944 р. мав задіяти другу коксову батарею, однак в силу різних причин мало місце значне відставання від графіка.

Внаслідок того, що "Дніпроенерго", порушуючи постанову, замість 2300 квт електроенергії подав упродовж серпня – листопада 1944 р. Дніпродзержинському азотному заводу значно менше, зменшивши її обсяги до 250 квт, зупинилася кисневонаповнювальна станція.

Не виконував приписи постанови й Дніпропетровський облвиконком: замість 1000 мобілізованих, передбачених документом, на азотний завод прибуло тільки 734 особи.

А от Дніпродзержинський цементний завод виконував свої зобов'язання акуратно, щомісячно подаючи замовнику 200 т цементу [1, арк. 63–64].

Значними труднощами супроводжувалась відбудова одеського суперфосфатного заводу. Внаслідок відсутності фондів у НКХП в IV кв. 1944 р. завод не отримав відчутної підтримки матеріалами, обладнанням і робочою силою. Згідно з наказом № 40 від 28 листопада 1945 р. завод одержав матеріали на березень – квітень 1945 р. ліс, скло і деяке устаткування [1, арк. 66].

Поряд з суто виробничими проблемами керівництву підприємств Наркомату хімічної промисловості доводилося вирішувати цілу низку питань соціально-побутового облаштування працівників, їхнього харчування, приведення до порядку території, що прилягали до об'єктів, підготовки кваліфікованих тощо. Найскладнішою була житлова проблема. Внаслідок величезних масштабів руйнування житлового фонду чимало робітничих родин мешкали в землянках і в малопристосованих приміщеннях. Значна частина житлових будівель використовувалась не за призначенням чи була зайнята іншими організаціями.

Для прикладу частину житлового фонду Новосодового і Горлівського азотно-тукового заводу займали військові шпиталі, на території "Червоного хіміка" і Сталінського азотного заводів дислокувалися військові частини.

На Слов'янському ново-содовому заводі на 1944 р. було асигновано 330 тис. крб. на житлове будівництво (освоєно 220 тис. крб.). Однак для новоприбулих робітників житла бракувало. "Словхімпромбуд", на який покладалося житлове будівництво, посилаючись на відсутність цегли, цементу й лісоматеріалів, відновлювальних робіт не починав [1, арк. 148].

На Краснощокінському рудоуправлінні "Головнеруди" до 1 вересня відновлено 1400 м^2 житлових площ, "Донбасводтрест" – 102 м^2 [1, арк. 166].

21 травня 1945 р. до ЦК КП(б)У надійшла інформація Одеського обкому партії, в якій наводилися дані про участь мешканців міста, в тому числі й працівників хімічних підприємств у роботах з упорядкування території, відновленні об'єктів соціальної сфери. По області в них було задіяно 77 350 осіб, у тому числі 67 тис. в Одесі.

Всього відпрацьовано у 1944 р. 317,580 людино-днів, у т.ч. 214 800 – в Одесі, й в 1945 р. – 210 100 людино-днів (197 900 – в Одесі).

На відбудові житлово-комунального господарства відпрацьовано 86535 людино-днів, (79 500 – у місті), на благоустрої – 430 475 людино-днів, (333 200 – у Одесі).

На 1945 р. було взяте зобов'язання відпрацювати 534 500 людино-днів. у т.ч. – 450 тис. в Одесі. Було заготовлено, вивезено і надійшло 65 м^3 лісу, в т.ч. у 1944 – 30 м^3. Працювати у 1945 р. – 57 робітників. І 103 коня, у т.ч. від Одеси – 86 підвід [4, арк. 39].

Оскільки хімічне виробництво пов'язане зі шкідливими технологіями, особливої уваги потребували дотримання правил технології і безпеки та охорона здоров'я працівників.

Органи Наркомату охорони здоров'я організували медичне обслуговування трудящих та їх родин на багатьох підприємствах галузі. Так, Дніпродзержинському азотному заводі діяла амбулаторія, а також стаціонар на 35 ліжок [1, арк. 63–64].

Медичні пункти, профілакторії, лабораторії, аптечні кіоски створювались на інших об'єктах Наркомхімпрому. Та все ж у 1943 – 1945 р. цих закладів ще не вистачало.

Гостро бракувало харчових продуктів, промислових товарів, одягу та взуття. Повільно відновлювали роботу заклади побутового обслуговування: лазні, перукарні, пральні.

Однак, незважаючи на всі труднощі, працівники галузі докладали всіх сил, аби прискорити пуск виробничих потужностей і дати країні таку необхідну продукцію. Значного поширення набули змагальні форми організації праці. Рух стахановців, ударників, раціоналізаторів та винахідників. Уявлення про ці процеси, а також зростання продуктивності праці, підготовку та рух кадрів на підприємствах НКХП дають дані, наведені в табл. [1, арк. 101].

Назва підприємства	На 1.XII. 1944	Зрост. прод. праці в %	Стахан. і ударник				Підгот. кадрів	Рух роб. сили		
	Факт труд.	Жовтень 1944	Липень		Жовтень		Всього нав. на 1.XI	Прибб. 31.I. 44	Вибб. 31.I. 44	Дезертир
			стах.	удар.	стах.	удар.				
"Дон сода"	1842	145	16	13	10	51	400	1994	516	184
Донхімпробуд	1996	104	75	96	37	45	490	1938	879	559
Рубіжанський хім. комб.	1842	64	21	31	85	220	557	969	359	262
"Донбасвабуд"	1226	110,5	3	03	98	86	744	1155	534	241
Лисичанський азотно-туковий завод	903	135	8	—	74	106	380	366	97	80

Підсумовуючи виклад, необхідно наголосити, що економічна стратегія радянського керівництва на початковому етапі відбудовної епопеї виходила з умов воєнної дійсності. За суцільного дефіциту на

матеріальні ресурси, брак робочої сили (особливо кваліфікованої), катастрофічні руйнування виробничих площ та соціальної інфраструктури розраховувати на комплексне відродження всієї галузі у стислі терміни не доводилося. У зв'язку з цим було обрано курс на відбудову підприємств, що мали пріоритетне значення, і зазнали менших збитків від евакуації та бойових дій. Концентрованим асигнуваннями, централізованим постачанням матеріальних засобів, залученням (незрідка – примусовим) робочої сили вдалося підняти з руїн основні об'єкти галузі і ввести їх в експлуатацію вже у 1944–1945 рр. При цьому система управління економічними процесами продемонструвала як свої слабкі, так і сильні сторони.

Список використаних джерела

Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1077. – Арк. 5.

Там само. – Спр. 631. – Арк. 42.

3. Там само. – Спр. 1076. – Арк. 7.

4. Там само. – Оп. 76. – Спр. 38. – Арк. 39.

References

1. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv hromads'kykh ob"yednan' Ukrayiny. – F. 1. – Op. 23. – Spr. 1077. – Ark. 5.

2. Tam samo. – Spr. 631. – Ark. 42.

3. Tam samo. – Spr. 1076. – Ark. 7.

4. Tam samo. – Op. 76. – Spr. 38. – Ark. 39.

Vetrov I. G., *Ph.D., Professor, Deputy Director of the Institute of History Education, the National Pedagogical University. M. P Dragomanova. (Kyiv, Ukraine), stoyan_ta@mail.ru*

The beginning of the restoration of chemical industry of Ukraine in 1943-1945

The article deals with the initial phase of the restoration of one of the most important branches of heavy industry of the republic – the chemical industry. It discloses the approaches of USSR and Ukrainian leaders in rebuilding strategies, using limited financial, material and human resources and the forms and methods of its implementation on the ground.

Keywords: *economics, politics, reconstruction, chemical industry, material and human resources, competitive forms of labor.*

Ветров И. Г. , *кандидат исторических наук, профессор, заместитель директора Института исторического образования, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова. (Украина, Киев), stoyan_ta@mail.ru*

Начало восстановления химической промышленности Украины в 1943–1945 гг.

В статье рассматривается начальная фаза возрождения одной из важнейших отраслей тяжёлой индустрии республики – химической промышленности. Раскрываются подходы союзного и республиканского руководства к восстановительной стратегии, использования ограниченных финансовых, материальных и людских ресурсов, а также формы и методы её реализации на местах.

Ключевые слова: *экономическая политика, восстановление, химическая промышленность, материальные и трудовые ресурсы, соревновательные формы труда.*

* * *

УДК 94(477)"1941/1944"

Гончаренко О.М.
доктор історичних наук, доцент кафедри історії та культури України, ДВНЗ "Переяслав–Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди" (Україна, Переяслав–Хмельницький), aleksejj–goncharenko1@rambler.ru

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА АРХІВІВ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ ТА УСТАНОВ ОКУПАЦІЙНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ РАЙХСКОМІСАРІАТУ"УКРАЇНА" (1941–1944 РР.)

Автор публікації здійснює аналіз джерельної бази архівних установ України як основи проведення наукових досліджень із проблем функціонування гітлерівського окупаційного апарату влади на теренах Райхскомісаріату "Україна".

Ключові слова: *окупаційний режим, окупаційна адміністрація, Райхскомісаріат "Україна", архівні джерела, архівні фонди.*

Незважаючи на велику кількість досліджень, центральним предметом яких визначається нацистський окупаційний режим, який був встановлений в Україні в 1941–1944 рр., і донині не маємо повноцінних робіт, у яких функціонування тогочасних владних інституцій розглядається під кутом зору їх організаційної структури, службових компетенцій, взаємостосунків із зовнішнім середовищем, управлінської ефективності та доцільності створення. Розуміння саме цих аспектів діяльності адміністрації найбільшого окупаційного формування – Райхскомісаріату "Україна" (далі – РКУ) дозволяє створити підґрунтя, основу проведення об'єктивного аналізу тогочасних подій. Тому необхідно виявляти, опрацьовувати та вводити до наукового обігу широкий корпус архівних джерел, які досить довгий час були недоступними дослідникам. Лише останнім часом з'являються подібні дослідження [1].

Архівні джерела, виявлені та опрацьовані автором даної публікації, класифікуються на основі: часу появи (період окупації 1941–1944 рр., 1944–1970–х рр., коли були проведені судові процеси над учасниками репресивно–каральних заходів окупаційної адміністрації та службовців місцевих органів управління); відомчого походження документа (центральні німецькі цивільні органи влади, відомства, установи та служби; військово–адміністративні органи управління; органи місцевого управління обласного, районного, міського та сільського рівнів; німецькі та місцеві формування, які виконували поліційні функції; органи господарсько–економічного управління; органи правосуддя); призначення документів, відповідно до завдань центральних органів влади Третього Райху та окупаційних управлінських структур РКУ; складу документів за формою, предметно–тематичним змістом (накази, розпорядження, доповідні записки, циркуляри, інструкції, повідомлення, звіти, службові листи, аналітичні довідки, огляди); вірогідності та інформативного потенціалу.

Основний емпіричний масив інформації, залученої до написання статті, становили архівні матеріали з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОУ), Державного архіву Вінницької області (далі – ДАВО), Державного архіву Волинської області, Державного архіву Дніпропетровської області (далі – ДАДО),